

КНИГА ПРО МІЖЧАСТИНОМОВНІ МАНДРИ СЛІВ

У кожному освіченому суспільстві з-посеред різноманіття книг особливо пошанованою є довідкова література — енциклопедії, найрізноманітніші словники: *тлумачні*, з яких читач дістає інформацію про значення слова та його можливі відтінки; конче потрібні в час активних міжмовних зв'язків *перекладні* словники; ще зі школи знайомий усім *орфографічний* словник; потрібний для всіх *орфоепічний* — про правильну вимову; словники *синонімів, омонімів, антонімів, паронімів* розглядають природу окремих груп слів; маємо словники, у яких зібрана та описана лексика, що її уживали наші предки в різні історичні часи; є багатотомні праці, де показано походження та історію розвитку слова, складний історичний процес формування лексичного складу мови (*етимологічні* словники); є словники, де зібрано лексику певної говірки (*діалектні*), описано особливості слововживання письменників (*Словник мови Т. Шевченка*), навіть одного твору чи збірки (*Словник мови поетичної збірки І. Франка "Зів'яле листя"*); є *ономастичні* словники, які пояснюють походження прізвищ, дають довідки про етимологію імен; популярні словники, де описано *терміни* певних галузей знань та багато інших. Останнім часом активізувалася робота над укладанням різноманітних *граматичних* словників.

Такі книги знаходять своїх читачів, а для багатьох словники стали улюбленою лектурою, яку постійно мають під рукою. Адже це цілий світ чи його важливий сегмент, розміщений в алфавітному порядку!

Розвинуте словникарство засвідчує високий рівень культури народу, його лінгвістичну освіченість. Праця над укладанням словників надзвичайно скомплікована: вона вимагає знання теорії словникарства, потребує добре підготовлених, відданих цій справі фахівців і триває роками. Так, Іван Франко працював над унікальним тритомним словником "Галицько-руські народні приповідки" кілька десятків років: збирав матеріал, знайомився з подібними збірками своїх попередників, радився зі спеціалістами, розробляючи концепцію опрацювання висловів.

Зауважимо, що багато наших словникарів творили жертвовно, в умовах бездержавності, без будь-якої винагороди, маючи труднощі з публікацією, переборюючи цензурні обмеження. Але керуючись благородною метою — дати рідній культурі вартісну працю. Добротний словник — це, як сьогодні визнають, високопрофесійне ремесло і вишукане мистецтво.

Автори Словника мали шляхетні наукові й педагогічні наміри: по-перше, намагалися якнай докладніше описати явище, недостатньо з'ясоване в українських граматиках; по-друге, дати в руки словесникам орієнтир, що допоможе пояснити складні моменти під час визначення частиномовного статусу слова, покаже мову як живий організм, що, залишаючись собою, зазнає змін та оновлення.

Об'єктом опрацювання лексикографи обрали доволі велику групу слів з однією спільною ознакою — зберігаючи свою звукову оболонку, вони легко переходять в інший лексико-граматичний розряд, набуваючи нових відтінків у значенні та нових

граматичних характеристик, а відтак стають міжчастиномовними омонімами. Це, образно кажучи, *слова-мандрівники* в межах частин мови. Цей процес, що зароджується, треба гадати, в усному мовленні, автори Словника цілком резонно трактують як “індивідуальний життєвий шлях” конкретного слова, дуже довгий, бо розтягнений на століття, і загадковий, бо часто приховує етапи “перевтілення” слова з однієї частини мови в іншу.

На основі вивчення сучасних поглядів на явище переходу слова з однієї частини мови в іншу автори розробили свої засади лексикографічного опрацювання міжчастиномовних омонімів, схему класифікації таких слів, що докладно задекларовано в змістовній передмові, дали їм всебічну лексико-граматичну характеристику. Бачимо доречні зауваги щодо особливостей пунктуації, стилістичних нюансів. На вдало дібраних ілюстраціях продемонстровано їхню комунікативну спроможність. Варто наголосити, що в українській лексикографії це, по суті, перша спроба створення словника такого типу. Орфографічні, тлумачні та інші словники, даючи слову граматичну характеристику, переважно обмежувалися окремими ремарками.

Кожна словникова стаття (а їх — 1034) у пропонованому виданні — це окрема ґрунтовна розповідь засобами лексикографічного опису про здатність слова вільно пересуватися в межах системи, що її ще зі школи знаємо як частини мови, про спроможність слова розширювати просторинь свого буття. Авторам вдалося створити своєрідні лексико-граматичні “портрети” слів-омонімів, показати можливі семантичні зсуви, а з огляду на комунікативний аспект, подати кожне аналізоване слово в набутих уже в мовній практиці сполуках, у кожному окремому випадку відтворити синонімний ряд. Приміром, часто вживане в нашій мові коротеньке слово **ЩО** отримало докладний лексикографічний опис. Автори показали, як воно вільно почуватися, мандруючи в частиномовному просторі, виступаючи в різних іпостасях — займенника, сполучника, частки, прислівника, набуваючи різноманітних відтінків у значенні, утворюючи свою групу сполук (*он що, ось що, що там, поки що*).

Вдумуючись у ту дивну здатність слова “мандрувати” в мовному просторі, “вигулькувати” в потрібному місці у потрібний момент, впливати певним чином на так званий симфонізм тексту, випрозорювати те наше камертонне **О**, що настроює на заокруглення, збагачує вокалічність як одну з характерних ознак милозвучності української мови, ловиш, як любив казати Іван Франко, “власні течії мислі”, намагаєшся збагнути мудрий лад мови, дивну долю її одиниць.

Роздуми над загадковою вітальною силою маленького слова **ЩО** дають змогу заглибитись у ще одну його функцію — дериватологічну: воно легко стає префіксом, збагачуючи мову словами-перлами (*щовечора, щоденний, щойно, щосили, щоразу, щорічно, щомиті, щосуботи*), увиразнює синтетичні форми найвищого ступеня порівняння (*щонайкращий, щонайсильніший*). І коли ці факти стають твоєю мовною свідомістю, то унікатимеш у власному мовленні таких висловів, як *самий кращий* чи *самий сильніший*.

Ще один приклад. Слово **ПРАВДА** сприймаємо передусім як іменник жіночого роду, що вживається переважно в однині, має свій тип відмінювання, визначені

синтаксичні функції. Поширене в нашому житті, зокрема в соціально-політичній сфері, часто викликає низку конотацій. Однак воно, як це видно з опису, може бути й прислівником, набуваючи інших синтаксичних ознак і втрачаючи здатність відмінюватися. Слово ПРАВДА виконує ще одну функцію: воно, як і чимало інших (*га-разд, звичайно, здасться, скажімо*) у реченні буває вставним, а тому його варто зарахувати до окремого лексико-граматичного класу слів — модальника.

Словник дає вичерпний матеріал для роздумів над Словом, його вічною і до кінця не розгаданою таїною. Книга має всі підстави стати для педагога, студента добрим порадиником під час вивчення граматичної культури української мови. А шанувальник нашої словесності, гортаючи сторінки цього ошатного видання, обов'язково натрапить у ньому на щось цікаве й корисне для себе. Побажаємо книзі, що є результатом багаторічної прецизійної і вдумливої праці її авторів, щасливої й доброї наукової долі та прихильності читачів.

Олександра СЕРБЕНСЬКА,

доктор філологічних наук,

професор

Львівського національного університету

імені Івана Франка

А

А¹⁻³
(ЛГО)

А¹. Сполучник. Кон'юнктивність.

Сурядний. 1. Протиставний. Поєднує речення або однорідні члени речення, протиставлені за змістом одне одному; ↔ спол. **але, проте**. *Не питай старого, а бувало* (нар. тв.). 2. Зіставний. Поєднує речення або однорідні члени речення, в яких зіставляються одночасні дії; ~ присл. **тим часом**. *Куріють вигаслі багаття, собаки виють до зірок, а в річці місяць, мов латаття, доріс до повні і розмок* (В. Стус, Куріють вигаслі багаття). 3. Приєднувальний. Приєднує нові речення або члени речення при послідовному викладі думок, описові предметів чи явищ. *З-за хмар висоенько пливе місяченько і сіпле проміння тремтяче... А море плескає, мов вимовить хоче, та тільки тихесенько плаче* (М. Вороний, Балада козацька).

А². Вигук. Інтер'єктивність.

! Часто вимовляється подовжено: **а-а-а!**

Емоційний. 1. Виражає здогад, здивування і т. ін. — **А, се ви, куме Максиме! А де ж ваші діти?** (М. Коцюбинський, На віру). 2. Виражає незадоволення, досаду, погрозу, злорадство. *Рука Кирила лежала в чужій руці, і дружнє тепло пестило збоку, але він чув якусь нехоть. А! Знову газети... і ті розмови... знов чорний привид, що потребує, як жертви, крові і сил* (М. Коцюбинський, В дорозі). 3. Виражає переляк, відчай, біль. [Сліпа:] *Осліпла я... Не пам'ятаю*. [Брат старший:] **А!** (Олександр Олесь, Хам).

А³. Частка. Модальність.

1. Спонукальна. Уживається на початку речень для підсилення їх семантики. [Мавка І:] *Він має, може, двадцять літ*. [Мав-

ка ІІ:] *А як цвіте! Як маків цвіт!* (Олександр Олесь, Ніч на полонині); [Мати Лукашева:] *Лукашу, гов! А де ти?* (Леся Українка, Лісова пісня); // Уживається на початку речень при присудках, що виражають заклики, наказ виконувати дію. [Мавка ІІ:] *Він спить... ходи! А глянь, який! Ой, файний, дужий, молодий!* (Олександр Олесь, Ніч на полонині). 2. Питальна. *Рідко*. Уживається в кінці питальних речень і виражає спонукання до відповіді. — *Почастуєш? А?* — *застіялась Софійка* (В. Винниченко, Голота).

АБЗАЦ¹⁻³
(ФО с-д)

АБЗАЦ¹. Іменник. Предметність (що?). **Вступає у відношення міжчастини-мовної омонімії тільки у грамат. знач. роду** (ч. р.), **числа** (одн.), **відмінка** (наз., знах.). **Синтакс. ф-ція** (підм., част. склад. ім. присуд., дод., неузгодж. означ., обст.).

! Іменник може мати залежні слововиди прикметникового типу відмінювання, уживатися з прийменниками.

1. Відступ праворуч у початковому рядку друкованого чи рукописного тексту. *Друкарська машинка улесливо задихалася в погоні за Івановою думкою... Дихнув глибоко, тричі, за системою йогів, аби посвіжішало в голові. Різко обернувся: "Руки господаря не дадуть загинути жодній стеблині, жодному зерняткові. Абзац"* (В. Дрозд, Катастрофа). 2. Частина тексту між двома такими відступами. *Загатний, не читаючи, перекреслив останній абзац передової, замилувався багряним хрестом на ряботинні літер* (В. Дрозд, Катастрофа). 3. *Мол., перен. Щось гарне, високої якості, те, що заслуговує схвалення*. [Руслан:] *Я знаю одно-*